

Голуб Н. Б.,
доктор педагогічних наук, професор,
завідувачка відділу навчання української мови та літератури,
Інститут педагогіки НАПН України,
м. Київ, Україна

РОБОТА ЗІ СЛОВНИКАМИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ЛІЦЕЇ

Для самостійного опанування української мови впродовж життя важливими є вміння працювати зі словниками, іншою довідковою літературою. Посиловальним компонентом у процесі формування їх є інформація про різноманітність лексикографічних джерел, оскільки нерідко причиною браку досвіду роботи з будь-яким словником є незнання про існування його.

До чинної програми з української мови для 10-11 класів (рівень стандарту) введено важливу вступну тему «Лексикографія. Сучасні лексикографічні джерела...». Ці уроки спрямовані передусім на реалізацію трьох важливих завдань: 1) якомога ширше інформувати учнів про різноманітність лексикографічних джерел; 2) мотивувати школярів систематично звертатися до довідкової літератури; 3) запропонувати цікаві алгоритми роботи з ними.

У школярів поняття «словник» асоціюється переважно зі словом «норма», однак у практиці повсякденного мовлення, до якого українське суспільство невибагливе, навіть поблажливе, молодь і доросле населення не має усталеної звички користування словниками. Найбільш ситуаційно затребуваними є орфографічний, тлумачний і перекладний типи словників.

У процесі експериментальної роботи виявлено, що учні не мають уявлення про окремі види словників, наявні до сьогодні в українській лексикографії і такі, що з'являються останнім часом.

Великі тлумачні словники не встигають за появою нових слів, а тому варто привертати увагу до менших за форматом, що їх доповнюють. Таким, наприклад, є словник «Нові слова та значення» [6], де презентовано дефініції слів, що називають нові явища суспільного й виробничого життя, розвиток науки, техніки, культури, нові риси сучасного побуту, наприклад: *баєр, бестіарій, бомонд, булінг, валідний, графіті, вейкбордінг, візитівка, геймер, вицолігівець, гламур, глобалізація, грант, копірайт, мобінг, істеблїшмент, кондомініум, миротворець, обструкція, офшор* тощо.

Ознайомлюючи учнів з новими іншомовними словами, необхідно радити до активного вжитку наявні питомі українські відповідники їх, як-от: бомж – безхатько; армрестлінг – рукоборство; гелікоптер – гвинтокрил; імпреза – починання; інвазія – вторгнення; нелегальний – підпільний; кітч – примітив, наїв та ін.

Одним із важливих напрямів роботи з такими джерелами вважаємо привертання уваги до написання слів, як-от: *відеоряд, дайвінг, дансінг, джойстик, дивіденд, мерчандайзер, мерчендайзер, діджей, дистриб'ютор, дозиметр, енергоносій, етноджаз, зчитування, картридж, кастинг, конс'єрж, мінімаркет, мультиплекс* та ін.

Значний інтерес викликає ідеографічний словник нової лексики «Активні ресурси сучасної української номінації» [1], у якому більш повно продемонстровано функціонування нової лексики в сучасній українськомовній практиці. Особливістю нового типу словників – інтегральних – є те, що автори описують не окремі нові слова, «а групи таких слів, зв'язані спільними ознаками форми, семантики чи вживання в мовній практиці» [1, с. 8].

Переваги такого ресурсу в тому, що в межах одного словника дізнаємося про конкретну лексичну одиницю значно більше: граматичні ознаки, нову й стару дефініцію, різноманітні відношення (синтагматичні, парадигматичні, дериваційні).

Книжка зручна у використанні, оскільки в одному джерелі можна знайти відповіді на багато запитань. У процесі вивчення норм літературної мови актуальною буде інформація щодо корелювання конкретного слова з іншими лексемами, тут наявні синонімічні ряди, антонімічні об'єднання, словотвірні гнізда. Ілюстрування синтагматичних відношень цікаві й корисні в процесі вивчення метафори. Наприклад, ілюстрування семантичних відношень іменника «поле»: *бюджетне поле, інтелектуальне, інформаційне, податкове, журналістське, політичне, правове, конституційне, медійне* тощо.

Нерідко мовець постає перед вибором: *вибачити* мене чи мені; *повідомити* нас чи нам; *хворіти* ангіною чи на ангіну, *оплатити* проїзд чи за проїзд? Системна робота зі «Словником дієслівного керування» [5] сприяє вдосконаленню культури мовлення на синтаксичному рівні. Реєстрові одиниці словника – найуживаніші дієслова української літературної мови. Зі словникової статті дізнаємося про лексичне (-і) значення, граматичні ознаки, правильне наголошування.

Привертає увагу низка нових словників з привабливими (рекламними) назвами: «Гарна мова – одним словом: словник вишуканої української мови», «Слова, що нас збагачують: словник вишуканої української мови», «Мовою бестселерів: сучасний словник живої мови» (автор – Т. Береза). Автор

наполегливо шукає прийомів зацікавлення широкого кола мовців до словників і прагне занурити носіїв мови «у безмежний океан фразеологізмів», «відновити призабуті, а почасти несправедливо «викоренені» з народної свідомості, слова в нашій мові», «поглибити знання рідної мови, збагатити активний словниковий запас», демонструє різноманітність словотвору, «синонімічну розлогість і велич» [2], [3].

З огляду на те, що одним із найважливіших показників мовної освіти XXI століття є багатий лексичний запас мовця, ці словники можна вважати своєчасними й важливими у роботі вчителя-словесника. Насамперед вони пропонують значний перелік власне української лексики, якою необхідно системно збагачувати активний словник носіїв мови, що мають сформуватися як національно-мовні особистості. Зокрема, такі: *авжеж, анітель, видолинок, баритися, бешкет, бідувати, блакить, буцімто, вада, ватага, вдосталь, видноколо, дніти, достеменно, достоту, завчасу, загата, заціпеніти, лісистий, літепло, надмір, незгірший, нидіти, палахкотіти, прожогом снага, тремкий* тощо.

На підтвердження великих виражальних можливостей української мови автор наводить приклади з творів українських (Остап Вишня, В. Шевчук, П. Куліш, У. Самчук, О. Довженко, В. Шкляр та ін.) і зарубіжних авторів у перекладі українською, зокрема цитовані твори Е. Хемінгуея, К. Чапека, Марка Твена, С. Кінга, А. Крісті, О. Генрі, Дж. Боккаччо, Р. Бредбері, А. Дюма, О. де Бальзака, А. Ліндгрена, У. Коллінза, П. Коельйо, Е. Золя та ін.

Обізнаність із особливостями словника епітетів [4] корисна, наприклад, у процесі написання компліментарної частини вітальної промови. Зокрема, вітаючи батька використовуємо епітети *благородний, вимогливий, веселий, делікатний, добрий, елегантний, життєлюбний, надійний, обачний, порядний, привітний, розсудливий, уважний, сильний, хоробрий* тощо. Щоб навчитися зробити комплімент *дівчині*, доцільно виписати епітети *вродлива, гожа, дивовижна, прекрасна, приваблива, віддана, делікатна, доброзичлива, інтелігентна, метка, привітна* тощо. Готуючи текст рецензії, учень/учениця полегшить собі роботу, скориставшись епітетами до слова «книжка»; готуючи розповідь про своє місто, доцільно використати епітети до цього іменника.

Насамкінець зазначимо, що ознайомлювальна робота зі словниками, завдання з використанням їх мають бути системними, а вступні уроки – відправною точкою її. Соціальний ефект тут очевидний: зростання мовної культури й поповнення активного словника, що є важливими ознаками мовної особистості.

Ключові слова: словник, довідник, норма, мовна особистість, системна робота.

Список літератури

1. Активні ресурси сучасної української номінації: Ідеографічний словник нової лексики / Є.А. Карпіловська, Л.П. Кислюк, Н.Ф. Клименко та ін.; відп. ред. Є.А. Карпіловська. К.: ТОВ «КММ». 2013. 416 с.
2. Береза Т. Мовою бестселерів: сучасний словник живої мови. Львів: Априорі. 207. 800 с.
3. Береза Т. Слова, що нас збагачують: словник вишуканої української мови. Львів: Априорі. 2016. 384 с.
4. Єрмоленко С.Я., Єрмоленко В.І., Бибик С.П. Новий словник епітетів української мови. К.: Грамота. 2012. 488 с.
5. Колібаба Л.М., Фурса В.М. Словник дієслівного керування. К.: Либідь. 2017. 656 с.
6. Нові слова та значення: словник / Ін-т укр. мови НАН України; укл. Л.В. Туровська, Л.М. Василькова. К.: Довіра. 2009. 271 с.